
KÖZTÁRSASÁGI ELNÖK

SZILÁGYI ISTVÁN

Hivatásos katonából „professzionális” demokrata

*António Ramalho Eanes: elnöki aktivizmus és
rendszerkonszolidáció Portugáliában*

BEVEZETÉS

A XX. század utolsó harmadában a világ különböző fél-perifériális térségeiben három egymást követő hullámban demokratizálódási folyamatok indultak be, és sorra megdőlték Dél-Európa, Latin-Amerika és Kelet-Közép-Európa tekintélyuralmi-diktatórikus rendszerei. E rendszer, illetve rezsimváltásokkal járó politikai átmenetek és átalakulások három nagy csoportba sorolhatók. Megkülönböztethetjük a politikai átmenet *önkizárásos útját*, amelyben a tekintélyuralmi elit a politikai változás formáját és ütemét tekintve határokat szab meg, azonban az első választásokat követően egyre kevésbé képes az átmenetet ellenőrizni. Ez a megoldás a rezsim és ellenzéke között szerződéses egyezséget feltételez. A sajátos „társadalmi szerződés” határideje és teljesedése azonban a legkevésbé sem kedvező a rendszer számára. E típus példái lehetnek a következő esetek: Peru (1980), Bolívia (1979–1980), Uruguay (1982–1985), Brazília (1983–1985), Chile (1989–1990) és Lengyelország (1989–1990).

A magyar és a spanyol események a demokratikus politikai átmenetek és rendszerváltozások *megegyezésses útját* reprezentálják. Ebben a formációban nagy szerephez jutnak a puha diktatúra utolsó szakaszában létrejövő és megszerveződő új típusú ellenzéki pártok, mozgalmak és csoportok, valamint a tekintély-

uralmi berendezkedést megelőző időszakban vezető szerepet játszó, újjászerveződő és tevékenységüket felújító „történelmi” pártok és szervezetek. Különböző tárgyalási és érdekegyeztetési fórumok, intézmények – nemzeti és ellenzéki kerek asztalok – jönnek létre, és már az előátmenetet lezáró szerződéses egyezség, megegyezés folyamán, illetve időpontjában kialakulnak és körvonalazódnak az új demokrácia intézményrendszerének legfontosabb elemei. A politikai átmenetek és rendszerváltozások ezen típusában kulcsszerepet töltenek be az alkotmányozási folyamatok és az első szabad alapválasztások.

A rendszerváltozást eredményező hatalomátvétel harmadik típusát *a rendszer szétverésével vagy széthullásával járó átmenet* jelenti. Ebben az esetben az önmagát túlélte, megújulásra és belső erőforrások mozgósítására, hatalmának további fenntartására képtelen rezsim és tekintélyuralmi elit nem tud befolyást gyakorolni az események menete fölött, ezért az autoritárius rendszer összeomlása történelmi értelemben véve rendkívül rövid időn belül bekövetkezik. A változások oka lehet külső reguláris erők által előidézett katonai vereség, kolonizációs kudarc vagy polgárháborús összetűzésbe torkolló súlyos belső válság. Példaként említhetjük a görög ezredek bukását 1974 júliusában, az argentin katonai junta Falkland- (Malvín-) szigeti háborús vereséget követő összeroppanását 1982–1983-ban, vagy a Ceausescu-rendszer bukását 1989 decemberében.

Az átmenetek és rendszerváltozások nyitányát kontinensünkön az 1974. április 25-i portugáliai „szegfűk forradalma” jelentette, amely a csaknem négy évtizedes Salazar–Caetanodiktatúra radikális és gyors felszámolásával a rendszerváltozás harmadikként említett típusát valósította meg.

IDEIGLENES INTÉZMÉNYESSÉG ÉS ALKOTMÁNYOS SZABÁLYOZÁS

Az ideiglenes intézményesség állomásai

A szegfűk forradalma Otelo Saraiva de Carvalho őrnagy operatív irányításával kezdődött meg 1974. április 24-én éjszaka, s másnap vér nélküli győzelmet aratott.¹ A Fegyveres Erők Mozgalma (*Movimento das Forças Armadas – MFA*) a hatalmat a Spinola tábornok vezetésével megalakult Nemzet Megmentésének Tanácsa (*Junta de Salvação Nacional – JSN*) kezébe adta.² Ez a lépés összhangban volt a mozgalom programjával és a katonai hatalomátvételt legitimáló érvrendszerrel, mely szerint: „A portugál Fegyveres Erők Mozgalma abban a mélyeséges meggyőződésben, hogy a portugál nép nagy többségének törekvéseit és érdekeit képviseli és fellépését teljes mértékben igazolja a haza megmentésének célja, felhasználja azt az erőt, ame-

lyet a nemzet katonái révén ráruházott, kinyilvánítja és kötelezi magát a programjában meghatározott, következő intézkedések megtételére a Portugáliát átható nagy nemzeti válság leküzdése céljából.”³

A program azonnali és rövid távú célokat különböztetett meg. Az azonnali feladatok között szereplő legfontosabb intézkedések az MFA szerint a rövid időn belül létrehozandó polgári ideiglenes kormány megalakulásáig a következők voltak: „A Nemzet Megmentésének Tanácsa elrendeli – olvashatjuk –

- a) A köztársasági elnök, a jelenlegi kormány azonnali leváltását, a nemzetgyűlés, a korporatív kamara és az államtanács haladéktalan felosztatását. Ezzel egy időben bejelenti, hogy tizenkét hónapon belül létrehozza az alkotmányozó nemzetgyűlést, amelynek tagjait az ideiglenes kormány által kidolgozandó választási törvény szerint általános, közvetlen és titkos választójog alapján választják meg.
- b) A kontinens valamennyi polgári kormányzójának, a Portugáliához tartozó autonóm szigetek körzeti kormányzóinak és a tengerentúli tartományok kormányzóinak leváltását, valamint a Nemzeti Népi Akció azonnali felosztatását.
- c) A tengerentúli provinciák főkormányzói az ideiglenes kormány által foganatosított új főkormányzói kinevezésekig haladéktalanul átadják a hatalmat a *fegyveres erők* illetékes főparancsnokainak.”⁴

A program az azonnali intézkedések közé sorolta a titkosrendőrség és a Portugál Légión felszámolását, a hadsereg megtisztítását a kompromittálódott elemektől, valamennyi politikai fogoly azonnali szabadon bocsátását, a cenzúra, a korrupció és a spekuláció megszüntetését.

A rövid távú feladatok sorában az első helyen a végrehajtó hatalom gyakorlása és az ország szempontjából legfontosabb intézmények létrehozása szerepelt.

„A hatalom megragadásától számított maximum három héten belül a Nemzet Megmentésének Tanácsa tagjai közül kiválasztja azt a személyt, aki a Portugál Köztársaság elnöki funkcióját betölti.

A köztársaság elnöke hivatalba lépése után a jelen programmal azonosuló politikai csoportok és irányzatok képviselőiből és független személyiségekből álló polgári összetételű ideiglenes kormányt nevez ki.

Az ideiglenes kormány fennállásának történeti szükségesség diktálta, politikai átalakulások által megkövetelt kivételes periódusában a Nemzet Megmentésének Tanácsa öröködi az itt kinyilvánított célok felett. A kivételes időszak véget ér, amikor a köztársaság elnökét és a törvényhozó nemzetgyűlést az új alkotmány előírásainak megfelelően megválasztják.”⁵

Az új kormánynek biztosítania kellett az állampolgárok jogainak gyakorlásához szükséges gazdasági, anyagi, szociális és

kulturális intézkedések bevezetését, a gyülekezési és szervezkedési szabadságot. Lehetőséget kellett adnia a jövőbeni politikai pártok magját alkotó politikai társulások létrehozására. Garantálnia kellett a szólás- és gondolkodásszabadságot, a bírói hatalom függetlenségét.

A program demokratikus külpolitikai koncepciója értelemszerűen nagy teret szentelt a tengerentúli területek önrendelkezési joga elismerésének, a gyarmati háború befejezése, valamint a béke biztosítása kérdéseinek.

Az MFA arra is ígéretet tett, hogy miután sor kerül az alkotmányozó nemzetgyűlés és az új köztársasági elnök megválasztására, a Nemzet Megmentésének Tanácsa feloszlik, és a fegyveres erők tevékenysége a hadsereg professzionális feladatára, a nemzeti szuverenitás védelmére korlátozódik.

A vázolt program és menetrend alapján 1974. május 15-én sor került António de Spínola tábornok köztársasági elnöki kinevezésére és Adelino da Palma Carlos független konzervatív személyiség vezetésével megalakult és 1974. július 7-ig hivatalában maradt az MFA által ellenőrzött I. ideiglenes kormány. Spínola tábornok 1974. szeptember 28-i sikertelen puccskísérletét követően a Nemzet Megmentésének Tanácsa a hadsereg vezérkari főnökét, Francisco da Costa Gomes tábornokot nevezte ki a köztársaság elnökévé. Portugália utolsó marsallja⁶ 1976. július 14-ig, a demokrácia konszolidációjának periódusában rendezett elnökválasztásig, António Ramalho Eanes tábornok beiktatásáig maradt hivatalában. 1974. július 17-én megalakult a Fegyveres Erők Mozgalmának balszárnyához tartozó Vasco Gonçalves ezredes (később tábornok) vezette, szocialista célokat kitűző II. ideiglenes kormány. A portugál forradalom radikális szakaszába lépett, melynek az 1974. április 25-i hatalomátvétel hőse Otelho Saraiva de Carvalho tábornok által vezetett 1975. november 25-i szélsőbaloldali puccskísérlet vetett véget. Ez az esemény, illetve a politikai erők között egyre éleződő konfliktusok és összecsapások a demokratikus intézményesség kialakítása szempontjából kettős személyi következménnyel jártak. A II., III., IV. és V. ideiglenes kormányok élén álló Vasco Gonçalves ezredes már 1975. szeptember végén kiszorult a hatalomból. Az 1976 júliusában Mario Soares szocialista párti politikus vezetésével megalakuló I. alkotmányos kormány létrejöttéig tevékenykedő VI. ideiglenes kormány élére az MFA mérsékelt szárnyához tartozó João Baptista Pinheiro de Azevedo tengernagy került.

Az 1975. november 25-i veszély elhárításában kulcsszerepet játszott António Ramalho Eanes tábornok, aki Francisco da Costa Gomes államfői kinevezése után lett a hadsereg vezérkari főnöke. A demokratikus rendszer védelmét, az MFA programjának és menetrendjének teljesítését, az alkotmányos berendezkedés kiépítését, a hadsereg hagyományos, nemzetvé-

delmi feladatához és professzionális fegyelméhez való visszatérést felvállaló katonatiszt ekkor került a politikai élet centrumába és vált az események egyik legfontosabb közszereplőjévé. Az ideiglenes intézményesség 1976 júliusáig tartó, Fegyveres Erők Mozgalma által ellenőrzött és felügyelt szakaszában két katonaelnöke volt az országnak, öt, tisztek által vezetett ideiglenes kormány működött; és a hivatásos katonából professzionális demokratává vált Eanes tábornok 1976. júniusi első, illetve 1980. decemberi második elnökválasztási győzelme is a fegyveres testület kontrollját jelentette a civil szféra és civil társadalom felett.

A kapitányok szervezkedésének⁷ szakmai indíttatású bölcsőjéből kinőtt Fegyveres Erők Mozgalmának programja meghatározta a szegfűk forradalma irányát, társadalmi tartalmát. A katonai ellenőrzés biztosította a program végrehajtását. A közép-tiszti – százados, őrnagy, alezredes – garnitúra politikai mozgalma azonban nem kívánta felszámolni a katonai hierarchiát, ezt bizonyítja, hogy a formális hatalmat a tábornokokból, tenger-nagyokból álló Nemzet Megmentésének Tanácsára ruházták. A MFA programjának végrehajtásához azonban ragaszkodtak. Ezt szolgálta az 1974 áprilisában még titkos jegyzőkönyv, amelyet a tanács tagjainak alá kellett írniuk, s amelyben a junta vállalta a program képviselését.⁸

Az MFA elemzett dokumentuma tartalmazta az 1975–1976 folyamán nagy visszhangot és heves politikai ingamozgásokat kiváltó kollektívizálásokat, államosításokat, a dolgozó osztályok érdekeit előtérbe helyező szocialista típusú átalakítások lehetőségét. 1975. június 2-án az alkotmányozó nemzetgyűlés ülészakát megnyitó beszédében Costa Gomes köztársasági elnök kijelentette: „Azt akarjuk, hogy forradalmunk a többpártrendszerű szocializmus irányába fejlődjen a forradalmi és a választásokon át vezető út mélységes szimbiózisában” (Cervelló, 1997: 56).

A portugál tábornok elnök szavainak különleges jelentőséget adott az a körülmény, hogy az MFA hatalomra jutása hét hónappal a Salvador Allende vezette chilei Népi Egység véres veresége, s az Augusto Pinochet tábornok nevével fémjelzett diktatórikus rendszer bevezetése után következett be. A két ország helyzete között az volt az alapvető különbség és az 1970-es évtized kétpólusú világa nyugati felének megrettenését az okozta, hogy Portugáliában az átalakulások első szakaszában a NATO rendszerébe tagozódott *hadserg* lépett fel a szocialista jellegű célok élharcosaként.

Az április 25-i fordulatban részt vevő politikai erők között azonban, mint jeleztük, hamarosan megindult a hatalmi harc, ami a közös piaci csatlakozás kérdését is háttérbe szorította. José Magone elemzése szerint (Magone, 1998: 123–167) a portugál forradalom thermidorának tekinthető 1975. november 25-i szélsőbalos puccskísérletig három politikai modell között vá-

laszthatott az ország. A népi demokrácia felfogását a Fegyveres Erők Mozgalmának Vasco Gonçalves miniszterelnök által képviselt irányzata és 1975 augusztusáig a Portugál Kommunista Párt vallotta. Az 1974. július 17-én kormányfővé kinevezett Gonçalves ezredes 1975. szeptember 19-ig négy egymást követő, a II., III., IV. és V. ideiglenes kormányban töltötte be a miniszterelnöki funkciót. 1975. július 8-án az MFA közgyűlésén, az úgynevezett „Vasco Gonçalves-dokumentumban”⁹ elemezte Portugália heves politikai összecsapások miatt kritikussá vált belpolitikai helyzetét.

Vasco Gonçalves a tőke támadásában, a Fegyveres Erők Mozgalmának, az államhatalom szerveinek és a baloldali irányzatoknak a megosztottságában, s egy határozott politikai koncepció hiányában látta a nehézségek okait.

Bukásához és egyúttal a népi demokratikus, avagy a szocialista forradalmi irányzat vereségéhez azonban külpolitikai tényezők is hozzájárultak.

A szovjet vezetés 1975 augusztusában a *detente*, az *enyhülés* megvalósításában, a helsinki konferencia eredményes lezárásában és nem egy dél-európai Kuba megszületésében volt érdekelt. Ezért nem jelentett igazi meglepetést, hogy a többi politikai párthoz hasonlóan a Portugál Kommunista Párt is kilépett az V. ideiglenes kormányból.

A *néphatalom demokráciája* modellt kis szélsőbaloldali pártok és Otelo Saraiva de Carvalho őrnagy (később tábornok) csoportja hirdette meg. Az áprilisi forradalom vívmányainak védelmére létrehozott kontinentális operatív parancsnokság, a COPCON (Comando Operacional de Continente) vezetője 1975 augusztusában tette közzé politikai programjavaslatát:

„...Az a helyzet, amibe az ország került – olvashatjuk –, az élet minden szintjén felmerülő konkrét problémák megoldására irányuló hiábavaló erőfeszítések bizonyított következménye... Egy burzsoá struktúra keretei között nem a konkrét problémákról folyik a vita, s ott nincs megoldása a konkrét problémáknak... Egy forradalmi programnak mindenekelőtt az MFA és a népszövetségén kell alapulnia... Ez teszi lehetővé a dolgozók saját problémáik megoldására irányuló erőfeszítéseinek az irányítását. E részvétel nélkül a szocializmus lehetetlen. Létrejött már a néptömegek falusi, üzemi és kerületi tanácsainak szervezeti rendszere... A dolgozóknak ezek a hatalmi szervei a gazdasági, a szociális tervezés (iskolák, kórházak, lakások, közlekedés) eszközüvé alakulnak át, s végeredményben a néphatalom valódi szerveivé, a fasiszta és imperialista agresszió leküzdésének egyedüli győzelmes bástyáivá válnak” (de la Torre–Cervelló, 1992: 332–334).

A szélsőbaloldali polgári és katonai csoportok 1975. november 24–25-i sikertelen puccskísérlete után az irányzat elveszítette politikai súlyát.

A portugál társadalom értékvilágában a Szocialista Párt által képviselt *szociáldemokrácia* modellje vert gyökeret a legmélyebben, amely a szociális igazságosság eszméjén alapult. Ezt tükrözték az 1975. április 25-i első szabad alkotmányozó nemzetgyűlési választások, az 1976. április 2-án elfogadott, s azóta már többször módosított portugál alkotmány, s a forradalmi korszak ideiglenességét és politikai ingamozgásait lezáró 1976. április 25-i általános választások is. 1975 nyarán ez az irányzat került ki győztesen a Fegyveres Erők Mozgalmán belül folyó küzdelemből. Platformját António Melo Antunes őrnagy és a „kilencek” néven emlegetett munkatársai dolgozták ki. Az 1975. augusztus 6-án közzétett dokumentum megállapítása szerint „a Fegyveres Erők Mozgalmának programja a demokratikus forradalom elméletének része volt, de politikai javaslatai már tartalmazták a szocialista modell irányába történő elmozdulás lényeges elemeit is...” (de la Torre–Cervelló, 1992: 329).

A Melo Antunes őrnagy mérsékelt irányzata által felvázolt szocializmuskép azonban egyedi sajátosságokat mutatott, s különbözött mind a kelet-európai, mind a nyugat-európai modellektől. E tisztek „elutasítják a szocialista társadalom kelet-európai modelljét...” – olvashatjuk.

„A totális rendszerekre jellemző bürokratikus irányítás teljességgel elfogadhatatlan azok számára, akik a múltban a fasismus ellen harcoltak, és e felfogás, e perspektíva jegyében küzdenek most a totalitarizmus új formái ellen.

Tagadják a Nyugat-Európa számos országában jelen lévő szociáldemokrata társadalom modelljét is, mert úgy gondolják, hogy a portugál társadalom nagy problémái a fejlett kapitalizmus klasszikus sémájának reprodukciójával nem oldhatók meg...

Egy olyan baloldali politikai program megvalósításáért harcolnak, ahol a szocialista társadalom építése (...) összhangban van a portugál társadalom konkrét realitásával, azzal, hogy az átmenet fokozatos, megrázkódtatások nélküli és békés legyen...

A szocializmusnak ez a modellje elválaszthatatlan a politikai demokráciától (...) a szabadságjogoktól és az alapvető garanciáktól” (de la Torre–Cervelló, 1992: 331).

Portugáliában a *konzervatív-autoritárius modell* már 1974 őszén elveszítette befolyását. Először Adelino da Palma Carlosnak, az I. ideiglenes kormány miniszterelnökének 1974. júliusi lemondásával került lépéshátrányba. A független személyiségként számon tartott portói egyetemi tanár – mint említettük – 1974. május 15-én kapott kormányalakítási megbízást a juntától és hozta létre az I. ideiglenes kormányt. Koalíciós kabinetjében helyet kapott valamennyi demokratikus politikai irányzat képviselője. A külügyminiszter Mário Soares, a népszerű ügyvéd, a *Szocialista Párt* megalapítója és főtítkára lett. Tárca nélküli miniszterként tagja lett a kormánynak Francisco

Sá Carneiro, a *Szociáldemokrata/Demokratikus Néppárt* (*Partido Popular Democrático/Partido Socialdemócrata – PPD/PSD*) egyik vezetője, az ország későbbi, 1980 decemberében tragikus repülőgép-szerencsétlenségben elhunyt miniszterelnöke, valamint Alvaro Cunhal, a *Portugál Kommunista Párt* főtitkára is. Adelino da Palma Carlos bukását az okozta, hogy az 1974. május 15-én ideiglenes köztársasági elnökké kinevezett Spinola tábornok sugalmazását követve a miniszterelnöki hatáskör kiterjesztését követelte. Azt javasolta, hogy hozzák előre a köztársaságielnök-választást 1974 őszére; halasszák el a baloldal sikerét ígérő alkotmányozó nemzetgyűlési választásokat 1976-ra és fogadjanak el ideiglenes alkotmányt. Az MFA és a junta közös irányítószerve, a huszonegy tagú *államtanács* (*Conselho do Estado*)¹⁰ 1974. július 8-i ülésén a kormányfő hatáskörének növelését célzó javaslatot fogadott el. A másik két követelést azonban 11:10 arányban elvetette. Adelino da Palma Carlos a számára kedvezőtlenül végződő szavazás után benyújtotta lemondását. A II. ideiglenes kormány már Vasco Gonçalves ezredes vezetésével alakult meg.

1974 júliusában más fontos események is történtek Portugáliában. Július 12-én létrehozták a közrend fenntartásának biztosításáért felelős, már említett COPCON-t. Parancsnoka a tisztársai által őrnagyból tábornokká választott és előléptetett Otelo Saraiva de Carvalho lett. A 38 éves főtisztát átvette a lisszaboni katonai körzet parancsnokságát is, és ezzel átmenetileg az események egyik főszereplőjévé lépett elő. 1974. július 18-án az ideiglenes kormány, július 27-én pedig Spinola köztársasági elnök hivatalosan deklarálta a gyarmatok önrendelkezési jogának elismerését.¹¹

A II. ideiglenes kormány megalakulása a népi demokrácia irányzatának átmeneti előretörését jelentette, ami kiváltotta a konzervatív-autoritárius modell képviselőinek félelmét és ellentámadási kísérletét, majd ennek sikertelensége miatt a konzervatívok bukását. Adelino da Palma Carlos miniszterelnök már említett lemondásával az irányzat még csak lépéshátrányba került. Igazán súlyos következményekkel Spinola tábornokelnök 1974. szeptember 28-i puccskísérlete járt. A portugálok „csendes többségének” akarására hivatkozó 1974. szeptember 10-i beszédeben az államfő fellépett a szegfűk forradalmát két oldalról fenyegető veszély ellen. „A portugálok csendes többsége – mondta – elutasítja a politikai és társadalmi élet szélsőséges pólusait. Nem fogjuk megengedni sem a reakciós szélsőjobboldalnak, sem pedig az alkalomra vadászó szélsőbaloldalnak, hogy kétségbe vonja azt a szabadságot, amelyért harcoltunk” (Baracs-Schütz, 1974: 319). A tábornokelnök magát e tömegek szószólójának és politikai érdekképviselőjének minősítve 1974. szeptember 28-ra tüntetésre szólított fel Lisszabonban, miközben hatalomátvétellel készült. Szeptember 27-én éjszaka a Belém-palotába¹² kérette

Vasco Gonçalves miniszterelnököt és Carvalho tábornokot. Sikertelen tárgyalások után a Nemzet Megmentésének Tanácsa több tagjának jelenlétében közölte velük, hogy nem térhetnek vissza hivatalukba. Az MFA vezetői és a COPCON – értesülve a fejleményekről – akcióba léptek. Nem támogatta Spinola elképzeléseit Francisco da Costa Gomes vezérkari főnök sem. Spinola ezért két és fél órával a csöndes többség demonstrációja előtt kénytelen volt olyan nyilatkozatot tenni, hogy a csendes többség tüntetését „nem tartja helyénvalónak”. A történetek után összeült az államtanács és követelte a hatalom átvételi kísérletben szerepet játszott juntatagok visszahívását¹³ és a többi, felelős tisztséget betöltő magas beosztású személy távozását. Spinola ebbe nem volt hajlandó beleegyezni és két nappal később rádióbeszédében jelentette be lemondását.

A szeptember 30-án hivatalba lépő új államfő, Francisco de Costa Gomes tábornok a demokratikus megoldások elkötelezett híveként az intézményi keretek alkotmányos kiépítésén munkálkodott. A konzervatív-autoritárius modell végső vereségét a szintén Spinola tábornok közreműködésével kirobbantott 1975. március 11-i újabb puccskísérlet jelentette.¹⁴ A fordulatokban gazdag politikai összecsapások ellenére a forradalom intézményesítésére rövid időn belül sor került. Az MFA a folyamatok kézben tartása és az alkotmányos megoldás biztosítása érdekében 1975. *április 11-én hat politikai párttal*¹⁵ megállapodást írt alá, amelyben világosan meghatározták az intézményi konszolidáció folyamatát. Deklarálták a Fegyveres Erők Mozgalmának a politikai élet fölött legkevesebb három, legfeljebb öt évig tartó ellenőrző szerepét: „...a mozgalom egyes tagjai ugyanis meg voltak győződve arról, hogy a politikai pártok önmagukban képtelenek a portugál demokrácia megvédésére” (González Hernández, 1999: 57–58). A megállapodás módosítást eredményezett a 3/74. számú törvényrendelet által bevezetett intézményi struktúrában. A jogszabály szerint a szuverenitás letéteményesei a *köztársaság elnöke*, a Nemzet Megmentésének Tanácsa, az államtanács, az *ideiglenes kormány* és a *bíróságok*. Az 1975. március 11-i puccskísérlet után a három nappal később kiadott 5/1975. számú törvényrendelet a Nemzet Megmentésének Tanácsát és az államtanácsot megszüntette. Helyükbe a 28 tagú *Forradalmi Tanács* lépett, és megszervezték a *Fegyveres Erők Mozgalmának* 240 főből álló *közgyűlését* is. Az 1982-es első alkotmányreformig a Portugáliában zajló események egyik meghatározó intézménye a Forradalmi Tanács volt. A testület a köztársasági elnök konzultációs szerveként ellátta a nemzetgyűlés, a kormány és a fegyveres erők közgyűlése fölötti törvényességi felügyelet feladatát is. A Forradalmi Tanácsot az 1982-es alkotmányreform szüntette meg. Funkcióját – konszolidált demokráciákban bevált megoldás szerint – az Alkotmánybíróság vette át.

A fegyveres erők és a politikai pártok által aláírt megállapodásnak gazdasági hatásai is voltak. Felgyorsultak az elsősorban a bank- és biztosítási ágazatot érintő államosítások.

„1974. április 25-ével a XX. századi portugál gazdaság legmélyebb szerkezeti átalakulása indult meg”¹⁶ – állítja José Medeiros Ferreira. A több szakaszból álló különböző gazdaságpolitikákat felvonultató negyedszázadot António Luciano de Sousa Franco három periódusra osztja. A forradalmi tapasztalatok (1974–1975) időszakát a válságos idők (1976–1985) és az európai periódus (1986–) követi.¹⁷ A politikailag szerencsés csillagzat alatt született portugál forradalom gazdasági szempontból nem a legkedvezőbb előjelekkel indult. Az áprilisi rendszerváltás egybeesett az első olajválsággal. A politikai polarizálódás 1974 szeptemberében már három nagybank – a Banco de Angola, a Banco de Portugal és a Banco de Nacional Ultramarino – államosításához, a Banco Intercontinental Português esetében pedig állami beavatkozáshoz vezetett. Az 1974. november 25-én megjelenő 660. számú törvényrendelet lehetővé tette a kormány számára, hogy beavatkozzon a nem rendeltetésszerűen működő magánvállalatok irányításába. Az államosítások kárpótlásáról azonban nem rendelkezett a törvényhozó. Az 1975-ös alkotmányozó nemzetgyűlési választások előtt újabb államosításokra került sor. Rendeletek jelentek meg az üzemek munkásellenőrzéséről és az agrárreformról is. Ennek következtében a „külföldi tulajdont nem érintő állami tulajdonba vétel” összesen 487 vállalatot érintett, 311 000 alkalmazottal; kiterjedt az egész ipar 40, a modern hazai nagyipar 80, a bank- és a biztosítási szektor 100%-ára... Az áprilisi földtörvény az MFA-közgyűlés javaslata alapján a kisajátítható földbirtok alsó határát 500, öntözött föld esetén 50 ha-ban szabta meg. Az agrárreform az érdekeltek közvetlen részvétele folytán szinte függetlenítette magát a forradalom politikai menetétől. Az 1976. májusi fölmérés szerint összesen 1 130 000 ha földet sajátítottak ki. Mivel azonban a kisajátítás nagyrészt a közép- és nagybirtokokat érintette, itt a földhasználat módja vált az alapkérdéssé. Az öntözött, gépesített ültetvényeket nem lehetett kisparcellás módszerrel művelni. Ezért a földmunkásszervezetek a közös művelés mellett döntöttek. 536 úgynevezett »kollektív termelőegységet« (UPC) alakítottak. Átlagos üzemméretük 2500 ha volt” (Harsányi, 1997: 466–467). Az állam gazdasági súlya a Marcelo Caetano-korszak 24%-áról 1978-ra 36%-ra, 1985-re 51%-ra nőtt.¹⁸

Az MFA programja alapján a katonák és a tömegek által kényszerített szociális intézkedések között említést kell tennünk arról is, hogy Portugália történetében először 1974 májusában 3300 escudóban, augusztusban pedig 7500 escudóban rögzítették a minimálbéreket. A portugál nemzeti valuta 1974–1975 folyamán viszonylag erős pénznemnek számított. 1

dollár 25 escudót, 1 német márka 10,5 escudót ért. A megnövekedett belső kereslet és import miatt megbomlott az ország külkereskedelmi egyensúlya: az államosítások miatt emelkedtek a központi költségvetés kiadásai. Nőtt az infláció és a munkanélküliség, csökkent a GDP növekedése. 1975 novemberében 15%-kal leértékelték az escudót. A gazdaságpolitika változtatásra, az ország külföldi kölcsönök felvételére szorult. 1977 nyarán a második alkotmányos kormány már megszorító csomag elfogadására kényszerült. Portugália gazdasága a Sousa Franco által említett válságos időszakba lépett. A gazdasági visszaesés egybeesett az *ideiglenes intézményesség szakaszának lezárulásával*. 1975. április 25-én megtartották az alkotmányozó nemzetgyűlési választásokat. 1976. április 2-án elfogadták a szocialista célokat kitűző új alkotmányt. Április 25-én megrendezték az első törvényhozási választásokat. Ugyanezen év június 27-én lebonyolították az elnökválasztást, s december 12-én lezajlottak az önkormányzati megmérettetések is. A többpártrendszerű portugál demokrácia jelentős változtatásokkal járó kiépítésére, „beüzemelésére” azonban az 1976-ot követő időszakban és évtizedekben került sor.

Az alkotmányos szabályozás

A portugál alkotmányozási folyamat a Fegyveres Erők Mozgalma programjának, valamint a „fegyveres erők és a nép szövetsége” jelszóban foglalt politikai irányvonalnak megfelelően alakult. Az 1976. április 2-án elfogadott alaptörvény tartalmilag tükrözte az 1975. április 25-i alkotmányozó gyűlési választáson kialakult erőviszonyokat. A Mário Soares vezette Szocialista Párt a szavazatok 37,87%-nak megszerzésével 116 képviselői helyhez (46,7%) jutott. A Francisco Sá Carneiro irányította neoliberais jobbközép Szociáldemokrata/Demokratikus Néppárt (Partido Popular Democratico/Partido Social-Democrata – PPD/PSD) a szavazatok 26,39%-kal 81 mandátumot (32%) szerzett. Az akkor még a 2005 júniusában kilencvenegy éves korban elhunyt Alvaro Cunhal főtítkárral vezetett Portugál Kommunista Párt a szavazatok 12,46%-nak és a parlamenti helyek 12,15%-nak, azaz 30 képviselői széknek a megszerzésével a harmadik helyen végzett. Az 1974-ben megszerveződött s Diogo Freitas do Amaral irányítása alatt álló konzervatív kereszténydemokrata Demokratikus Szociális Centrum/Néppártra (Partido do Centro Democrático Social/Partido Popular – CDS/PP) a választók 7,6%-a voksolt. A szervezet ezzel a parlamenti mandátumok 6,4%-nak megszerzésével 16 képviselői helyhez jutott.¹⁹ Az 1976. április 25-én hatályba lépő, meglehetősen terjedelmes alaptörvény 311 paragrafusból állt. A dokumentum radikálisan szakított a megdöntött rendszerrel, egy

osztály nélküli, demokratikus és szocialista társadalom megteremtését kívánta előmozdítani, tiszteletben tartva az emberi jogokat, a gazdasági, szociális, kulturális, politikai és szabadságjogokat. A nyolcvanadik paragrafus szerint a szocialista átalakulás szakaszában három tulajdoni forma – a köztulajdon, a szövetkezeti tulajdon és a magántulajdon – létezésével számolt. Kitüntetett jelentőséget tulajdonított a nemzetgyűlés által kidolgozott és elfogadott közép- és hosszú távú tervnek. Az alkotmány harmadik, a 111. §-tól a 276. §-ig terjedő része a politikai hatalom gyakorlásának szerveivel, intézményeivel foglalkozott. A szuverenitás legfőbb letéteményeseinek a köztársasági elnököt, a Forradalmi Tanácsot, a köztársasági gyűlést, a kormányt, a bíróságokat, az autonóm régiókat (Azori- és Madeira-szigetek), a helyi önkormányzatokat és a fegyveres erőket tartotta. A *köztársasági elnök* a nemzet és a Portugál Köztársaság első számú tisztségviselője, illetve legfőbb képviselője. Funkciójánál fogva a Forradalmi Tanács elnöke és a hadsereg főparancsnoka. Általános, közvetlen és kétfordulós többségi rendszer szerint választják, amennyiben az első fordulóban egyetlen jelölt sem éri el az abszolút többséget. Megbízatása öt évre szól.

A *Forradalmi Tanácsot* – mint említettük – az 1975. március 14-én kibocsátott 5. számú törvényrendelet hívta létre. Az alkotmány 143. paragrafusának megfelelően elnöke az államfő. Tagjai: a fegyveres erők főparancsnoka, a három fegyvernem főparancsnoka, a miniszterelnök, ha katona és a fegyveres erők különböző fegyvernemei által kijelölt tizennégy tiszt. Feladatköre jóval meghaladja a pusztán tanácsadási joggal felruházott szervezet kompetenciáját. A jogrend védelmezőjeként alkotmánybírói funkciót lát el. A portugál forradalom szellemének hűséges őrzője. Véleményezi a miniszterelnöki kinevezést vagy leváltást, megilleti a felfüggesztő hatályú vétőjog. A *köztársasági gyűlés* az alkotmány 150. paragrafusa szerint valamennyi portugál képviseleti szerve. Tagjainak száma nem lehet több 250 főnél, sem kevesebb 240 képviselőnél. A parlamenti mandátumok száma az 1991. októberi választásig mindig 250 fő volt. 1991-től jogszabályi rendelkezésre csökkent 230 főre.

A köztársasági gyűlést általános, egyenlő, titkos választás alapján arányos rendszerben a D'Hondt-metódus szerint négy évre választják. Struktúrája, munkamódszere és hatásköre a klasszikus nyugat-európai parlamenti demokráciák modelljét követi. A *kormány* a végrehajtó hatalom egyik ágaként és a közigazgatás legfőbb irányítójaként tevékenykedik. A miniszterelnököt az államfő nevezi ki a választási eredmények figyelembevételével, a Forradalmi Tanáccsal és a politikai pártokkal történő konzultációt követően. A *bíróságok* a hatalommegosztás szabályai szerint rájuk ruházott igazságszolgáltatási funkciót látják el. A *fegyveres erők* az 1976-os alkotmány alapján sajátos helyzetben vannak. A 273. § (2) bekezdése szerint a portugál

nép részét alkotják, és biztosítják az 1974. április 25-i forradalom beteljesülését és a demokratikus intézmények szabályos működését. A 290. § és 291. § előírásai szerint *alkotmánymódosításra csak a II. törvényhozás időszakában, öt év elteltével* kerülhet sor. A portugál alkotmány egyedülálló jellegzetességei közé tartozik az *agrárreform* alaptörvényi szabályozása. A IV. cím II. részének 96. §-ától a 104. §-ig terjedő előírásai az agrárreformot a szocializmus építése szempontjából alapvető jelentőségűnek tartják. A 96. §-ban részletezett célkitűzéseket (új termelési viszonyok kialakítása, a föld átadása annak, aki megműveli, a mezőgazdasági ágazat számára a gazdaság más szektoraival azonos feltételek biztosítása) összekapcsolják a latifundiumok felszámolásával, a kisajátított földek kistermelőknek és mezőgazdasági termelési közösségeknek történő átadásával. Az alkotmány ugyanakkor e téren nem tartalmaz szigorú, részletesen előíró normákat. Azokat külön törvényre bízta. Az agrárreform jegyében az alkotmány az állam kötelességévé teszi a termelők gazdasági támogatását.

A 97. § a kisajátított földekről a következőképpen rendelkezik. Szétosztják egyéni gazdák között. Átadhatják falusi dolgozók és kistermelők szövetkezeteinek. Hasznosíthatják termelési kollektív egységek is. Az alkotmány azonban adós marad a különböző kategóriák földszerzési kritériumainak meghatározásával. A kisajátított termőterület ugyanakkor jogilag nem kerül használoik tulajdonába. Az állam kezeli és hasznélvezők hasznosítják.

Az 1976. április 2-án elfogadott alkotmány a portugál politikai fejlődés adott állapotát tükrözte. Az erőviszonyok megváltozásával, a demokratikus rendszer stabilizálódásával és konszolidációjával azonban egy sajátosan *elhúzódó*, alaptörvényi reformokhoz vezető *alkotmányozási folyamat* vette kezdetét.

RENDSZERKONSZOLIDÁCIÓ ÉS ELNÖKI AKTIVIZMUS

Portugáliában az 1976. április 25-én megtartott első törvényhozási választásokkal, majd az ugyanezen év júniusában lezajlott elnökválasztással véget ért az ideiglenes intézményesség korszaka és megkezdődött a demokratikus rendszer konszolidációjának a korábbi időszakhoz hasonlóan jelentős politikai ingamozgásokkal és konfliktusokkal járó periódusa. Az 1976. április 25. és 1986. február 16. között eltelt tíz esztendőben az országban két törvényhozási és három időközi választást tartottak. Mário Soares, illetve Anibal Cavaco Silva vezetésével két kisebbségi, Mário Soares, Francisco Sá Carneiro és Francisco Pinto Balsemão miniszterelnökségével öt koalíciós, Alfredo Nobre da Costa, Carlos Mota Pinto és María Lourdes Pintasilgo vezetésével három elnöki kormány jött létre és három elnökvá-

lasztást rendeztek. A Fegyveres Erők Mozgalma és a politikai pártok által kötött 1976. februári egyezménynek megfelelően a demokratikus köztársaság első elnöke nem civil, hanem katona lett. António Ramalho Eanes tábornok azonban 1980 decemberében másodszor is győzni tudott, s Portugáliában megtörtént a csoda: „Az első alkotmányos elnök és a miniszterelnök azt tette, ami az országban még sohasem fordult elő: együttműködtek a parlamenti demokrácia megteremtésében” (Maxwell, 1995: 163). Diogo Freitas do Amaral a Demokratikus Szociális Centrum vezetője, egyetemi tanár szerint viszont „ahelyett, amit az 1976-os alkotmány kijelent, hogy »szükséges az átmenet a kapitalizmusból a szocializmusba«, amit mi 1976 és 1982 között megvalósítottunk az a diktatúrából a demokráciába való átmenet, a hadsereg uralmától a civil uralomra való áttérés, a szocialista forradalomtól az európai közösségi teljes tagsághoz vezető út volt. Ez véleményem szerint az a csoda, amit *portugál csodának* nevezek” (Portugal: the Constitution and the Consolidation of Democracy, 1991: 8–9).

Az 1982-ben végrehajtott első alkotmányreformmal megtörtént a rendszerkonszolidáció és a szocializmus mint politikai opció lekerült a napirendről. Mário Soares 1986. február 16-i elnökválasztási győzelme pedig formálisan is lezárta az ideiglenes intézményesség korszakát és hat évtized után újra civil államfője lett az országnak.

Elnöki aktivizmus a demokrácia szolgálatában

Az 1976-os portugál alkotmány a fegyveres erők gyámkodása ellenére jogi értelemben a súlyok és ellensúlyok rugalmas rendszerét alakította ki. A félprezidenciaális jellegű parlamenti berendezkedés megakadályozta és korlátozta az egyébként jelentős mozgástérrel rendelkező kormányfői intézmény prezidencializálódás irányába történő elmozdulását. Az arányos választási rendszer d’Hondt számítási módja a politikai feszültségek oldásaként a koalíciós kormányzás irányába nyomta az országot. Ennek ellenére a portugál pártrendszer fejlődése két szakaszra osztható. Az 1975–1986 közötti időszak a *polarizált és „veszekedő” többpártrendszer* periódusának tekinthető. A kétpólusosság már itt is jelen van, azonban a kisebbségi, elnöki és koalíciós kormányok, az alkotmányos berendezkedés reformja, a gyors ütemű gazdasági változások, a politikai és a társadalmi átalakulások mobil jellege, a szavazói változékonyság, az Európai Közösséghez való csatlakozás megoldatlansága nem tették azt teljesen egyértelművé. Árnyalta a képet az is, hogy az 1975–1986-os periódus első szakaszában, az új alkotmány elfogadásáig, az 1976-os törvényhozási, elnök- és helyhatósági választások lebonyolításáig, valamint az első alkotmányos kor-

mány megalakulásáig az MFA és a hadsereg felügyelete, gyámkodása, ellenőrzése érvényesült. Ez pedig jelentős hatást gyakorolt a politikai pártok fejlődésére és a pártok közötti erőviszonyok alakulására. Az alkotmányos berendezkedés megszilárdulása és az Európai Közösséghez történő csatlakozás után letisztult a kép. A polarizált és „veszekedő” többpártrendszer két nagy párt által befolyásolt *kétpólusú mérsékelt többpárt-rendszerre*, „tökéletlen kétpártrendszerre”²⁰ alakult. A politikai kultúra és politikai értékek szempontjából homogénné vált portugál társadalomban meggyökeresedtek a tolerancia és a demokratikus jogállamiság értékei. A catch-all irányba elmozdult szavazórétegek pragmatizmusa a kétpárti váltógazdaságnak *uralkodó párti jellegzetességet* adott.²¹

A heves politikai csatározásokkal kísért rendszerkonszolidáció folyamatában a hivatásos katonából „professzionális” demokratává váló köztársasági elnököt az alkotmányos szabályozás a „biztonsági szelep” funkciójával ruházta fel. Eanes tábornok élt is az említett lehetőséggel. Az elnök politikai mozgásterét nem csupán a pártok közötti politikai és választási vetélkedés, hanem az úgynevezett *instabilitási konfliktus háromszöge* is növelte, ami a rendszerkonszolidáció periódusa három főszereplőjének eltérő koncepciójában és személyes vetélkedésében nyilvánult meg. Eanes tábornok első elnöki periódusában egy sajátos, prezidenciális jellegű demokratikus szocialista modell konszolidálásában gondolkodott. Az 1976. júniusi elnökválasztás során élvezte a Szocialista Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Demokratikus Szociális Centrum és a Fegyveres Erők Mozgalma Forradalmi Tanácsának támogatását. Elnöki szerepfelfogása és politikai berendezkedésre vonatkozó elképzelései azonban hamarosan keresztetkérték a PPD/PSD első emberének, Francisco Sá Carneirónak a törekvéseit. A PPD/PSD karizmatikus vezetője a pártok és az MFA által elfogadott és az államfő részéről is támogatott megoldással szemben az alkotmány referendum útján történő radikális, a szocialista jellegű célkitűzéseket elutasító, az elnöki hatalmat korlátozó módosítására és alternatív kormánytöbbség kialakítására törekedett. Utóbbival kapcsolatos erőfeszítéseit az 1979. decemberi időközi választásokon siker koronázta. Megbukott a Maria Lourdes Pintasilgo vezette ügyvezető elnöki kormány és Sá Carneiro 1980. január 28-án Portugália miniszterelnöke lett.

A demokratikus konszolidáció kezdeti szakaszában, az 1976. április 25-i választásokon azonban még Sá Carneiro nagy ellenlábasa, Mário Soares és a Szocialista Párt győzött. A szavazatok 40,45%-át és 106 képviselői helyet szerzett szocialisták a 250 fős parlamentben kisebbségi kormányt alakítottak. Másfél éves működés után azonban a megoldatlan gazdasági és politikai problémák miatt a kabinettel szemben benyújtott bizalmatlansági indítvány 1977. december 8-án a kormány bukásához veze-

tett. Szocialista-kommunista többségi koalíció ideológiai és Portugáliára nehezedő nemzetközi nyomás miatt nem volt lehetséges. A PPD/PSD vezetője, Sá Carneiro politikai ambíciói miatt nem sietett Mário Soares segítségére. *A köztársasági elnök nyomasztására 1978. január 23-án a Szocialista Párt és a Demokratikus Szociális Centrum részvételével, Mário Soares vezetésével megalakult a második alkotmányos kormány, amely 185 nap után megbukott.* Mário Soares programja az európai közösséghez való csatlakozás megvalósítását, a gazdasági válság leküzdését és egy nyugati típusú demokratikus és szociális jogállam kiépítését tűzte ki célul. A hadsereg civil kontroll alá helyezését és a köztársasági elnöki szerepkör korlátozását szorgalmazta, ugyanakkor az alkotmányos rendszer fokozatos reformjának álláspontját képviselte. Számos kérdésben jelentős nézetkülönbség volt tehát Eanes tábornok államfő, Francisco Sá Carneiro és Mário Soares között. Mindez, kiegészülve az eltérő koncepciót valló politikai erők konfliktusaival, válságos helyzetbe sodorta a portugál intézményesítés folyamatát *A rendszer demokratikus működése és működtetése iránti elkötelezettség és felelősség, valamint az országot fenyegető kormányzásképtelenség veszélyének leküzdése határozott fellépésre készítette Eanes elnököt.* 1978 júliusában az államfő elmozdította a miniszterelnököt, s egy független személyiséget, *Alfredo Nobre da Costát* bízott meg kormányalakítással. Ezzel megkezdődött a *másfél évig tartó*, három elnöki kormányt, valamint az államfői döntésen alapuló, 1979. decemberi időközi választást produkáló, a rendszerkonszolidáció szempontjából eredményesnek bizonyuló *elnöki válságmenedzselés időszaka.* A köztársasági elnök előtt 1978 nyarán három lehetőség állott: egy pártközi megegyezésen alapuló kormány kinevezése, aminek az ellentétek kiéleződése miatt nem volt esélye. A másik lehetőség az előrehozott választások kiírása, amitől egyelőre elzárkóztak a politikai élet főszereplői. További lehetőség egy független szakértőkből álló elnöki kormány kinevezése volt. Eanes tábornok az utóbbi mellett döntött. A kormányprogram vitája során azonban a PS, a CDS és a PCP vétőjével leszavazták Alfredo Nobre da Costát, a Soares-kormány volt miniszterét. A Szocialista Párt az elnök eljárását és az elnöki kormányzást alkotmányellenesnek minősítette. A kijelölt kormányfő ezért 18 nap múlva visszaadta megbízatását. Nagyobb szerencsével járt Carlos Mota Pinto, a PPD/PSD-ből 1975-ben kilépett és a Soares-kormányban szintén miniszteri posztot betöltő politikus, a második elnöki kormány miniszterelnöke, aki a pártok közötti ellentéteket kihasználva szociáldemokrata színezetű kormánya élén 1979 júniusáig gyakorolhatta hivatalát. A kabinet, a két nagy párt között az intézményi reformokkal kapcsolatban meglévő ellentéteket kihasználva, 1979 tavaszáig képes volt az önálló működésre. 1979 márciusában azonban a parlament leszavazta a kormány költ-

ségvetésitörvény-tervezetét, s ez a körülmény, valamint a Szocialista Párt és a Kommunista Párt által külön-külön benyújtott bizalmatlansági indítványok a kormány elszigetelődéséhez vezettek. Carlos Mota Pinto ezért 1979 júniusában lemondott. A köztársasági elnök a kormányfő távozása után nem tehetett mást: 1979. december 2-ára időközi választást írt ki. Hat nappal később bejelentette, hogy a választásokig Maria Lourdes Pintasilgo asszonyt, Portugália UNESCO-hoz delegált képviselőjét kéri fel ügyvezető elnöki kormány megalakítására. Az 1979. december 2-i időközi választást a Francisco Sá Carneiro vezette pártkoalíció, a Demokratikus Szövetség (Aliança Democrática – AD) nyerte. A kétpólusúvá vált pártrendszer körülményei között a 128 mandátumot, azaz 51,2%-os parlamenti többséget szerzett a PPD/PSD vezetője alakíthatott koalíciós kormányt, és fentebb vázolt koncepciója jegyében kísérletet tett az intézményrendszer átalakítására, valamint a köztársasági elnök és Mário Soares semlegesítésre, politikai súlyuk csökkentésére. A kabinet 1980. január 11-én ismertette programját a nemzetgyűlésben. A nyolcnapos heves vita után elfogadott cselekvési terv az Európai Gazdasági Közösségbe történő belépést és a forradalmi események miatt meglazult NATO-kapcsolatok helyreállítását tekintette fő feladatának. Elutasította a harmadik világot előtérbe helyező beállítódást. Hangsúlyozta a magánszektor megerősítésének, a befektetések előmozdításának, az infláció csökkentésének, a gazdasági fejlődéssel összhangban álló vásárlóerő növekedésének és a fegyveres erők védelmi képessége növelésének fontosságát. Megerősítette a népszavazás útján szentesítendő alkotmányreform véghezvitelét. Világosan értésre adta az agrárreform lefékezésére irányuló szándékát. Korlátozni kívánta a köztársasági elnök külpolitikával kapcsolatos jogkörét. Portugália és volt gyarmatai közötti kapcsolatok szorosabbra fűzésének fontosságát, a korrupcióellenes harcot hangsúlyozta. Elkötelezte magát a portugál nyelv különböző nemzetközi szervezetekben történő hivatalossá tételéért indított küzdelem mellett, és támogatta az Indonézia által 1975 decemberében megszállt Kelet-Timor függetlenségét.²² A konzervatív koalíció idején javult az ország gazdasági helyzete. A pénzügyi deficit 400 millió escudóra, a külső adósság a nemzeti tartalékok 90%-áról 59%-ára csökkent. A Sá Carneiro-kormány ambiciózus programja már nem csupán a válságkezelés tűzoltómunkájával, de a távlatos társadalomépítés kérdéseivel is foglalkozott. Ilyen körülmények között rendezték meg 1980. október 5-én a második törvényhozási választásokat. A megmérettetésből a Demokratikus Szövetség megerősödve került ki. Nyolc újabb mandátumhoz jutott, s többségbe került a baloldal fellegvárának, feudumának tartott Lisszabonban is.

Az 1980. októberi választások két okból is fontosak voltak. Egyrészt azért, mert konszolidálódni látszott egy belsőleg tagolt

kormánytöbbség, másrészt pedig a portugál alkotmány 284. §-a értelmében az alaptörvény kihirdetésétől számított öt év után lehetőség nyílt annak módosítására. Ez a körülmény *alkotmányozó nemzetgyűlési jelleggel ruházta fel az 1980-as törvényhozást*. Az ehhez szükséges kormányzati akarat sem hiányzott, s egy koncepciózus karizmatikus vezető is adva volt. Francisco Sá Carneiro miniszterelnök azonban 1980. december 4-én repülőgép-szerencsétlenség áldozata lett. Az 1980. december 7-én újjáválasztott Ramalho Eanes elnök ezért *Francisco Pinto Balsemão*t bízta meg a kormányalakítással, aki az alaptörvény parlamenti reformja mellett kötelezte el magát. Az új kabinet 1981. április 25-én terjesztette alkotmánymódosítási programját a nemzetgyűlés elé. Az AD-koalíción belül azonban állandósultak a viták és a széthúzások, ami azzal a következménnyel járt, hogy a kormányzóvetség vereséget szenvedett az 1982-es helyhatósági választásokon. Ez az elnököt a törvényhozás feloszlására és előrehozott választások kiírására kényszerítette. 1982 júniusától visszavonhatatlanul megbomlott a kormánykoalíció egysége. A PPD/PSD önállóan készülődött az új választásokra. A párt 1982 végén rendezett X. kongresszusán Francisco Pinto Balsemão miniszterelnök helyett Carlos Mota Pintót választotta főtitkárává. A PPD/PSD új vezetői szociáldemokrata irányban nyitottak, s ezáltal létrejött a szocialista-szociáldemokrata nagykoalíció („központi tömb”) lehetősége az 1983-as választások után.

Az 1983-as választások sem kérdőjelezték meg a *kétpólusú mérsékelt többpártrendszer létét*. Az AD-koalíció negatív kormányzati tapasztalatai miatt azonban a választópolgári akarat a Szocialista Pártot tette az ország vezető politikai erejévé. A PS 21-gyel növelte képviselői helyeinek számát. 94 mandátumához azonban hetet bátran hozzáadhatunk, mivel az 1980-ban a Szocialista Köztársasági Front keretében induló, de 1983-ban önállóan fellépő két kis párt, a Független Szociáldemokrata Szövetség (*Associação Social-Democrata Independente – ASDI*) és a Baloldali Egység a Demokratikus Szocializmusért (*União de Esquerda para a Democracia Socialista – UEDS*) mindenben támogatta Mário Soares törekvéseit. A választások után a köztársasági elnök a legnagyobb parlamenti párt vezetőjének adott kormányalakítási megbízást. Mário Soares 1983 júniusában alakította meg a központi tömb nagykoalíciós (PS-PPD/PSD) kormányát.

Az 1983 júliusában kezdődő periódus során fontos dolgok történtek Portugáliában. A két és fél éves nagykoalíciós kormányzás időszakában felgyorsultak az Európai Közösséggel folytatott csatlakozási tárgyalások. Megindult a küzdelem a köztársasági elnöki hatalomért. 1985 májusában a PPD/PSD élén vezetőváltás történt. Mota Pinto helyett a lisszaboni egyetem nemzetgazdaságtan professzora, Anibal Cavaco Silva lett a pártel-

nők, aki több korábbi kormánynak is tagja volt. A technokrata szakszerűséget gazdasági liberalizmussal ötvöző karizmatikus személyiség Sá Carneiro nyomdokaiba lépve a PPD/PSD hegemóniájának megvalósítására tört. Nem tér ki a politikai összecsapások elől, s a munkaügyi konfliktusok miatt egyre feszültebbé váló helyzetben vállalta a választási megmérettetést. Bonyolította a helyzetet Soares kormányfő és Eanes tábornok már említett viszálya és a közelgő elnökválasztás is. A PPD/PSD 1985 júniusában bejelentette, hogy kilép a koalícióból. Az előrehozott választások elkerülhetetlenné váltak.

Az 1985. október 6-i előrehozott választások nagy vesztese a Szocialista Párt lett. A PS 866 616 szavazatot és 46 képviselői helyet veszített. Tízszel csökkent a PPD/PSD és a CDS mandátumainak száma. A politikai csatározásoktól megcsömörlött és kiábrándult választópolgárok egy stabilitást, a rendszer megújítását ígérő és Eanes köztársasági elnököt támogató új pártra, a Demokratikus Megújulás Pártjára (*Partido Renovador Democrático* – PRD) adták szavazataikat. A PRD és a CDS kívülől támogatták Anibal Cavaco Silva egypárti, kisebbségi kormányát, amely a köztársaságielnök-választás miatt éleződő feszültség, majd az államfővé választott szocialista párti Mário Soaressel támadt konfliktusai ellenére 877 napig tartotta magát.

1987. július 17-én újabb előrehozott választásra került sor, s megtörtént a portugál pártrendszer már jelzett uralkodó párti jellegzetességek irányába elmozduló fordulata. Ez azonban már a megvalósult rendszerkonszolidáció történetének részét képezi.

Elnökválasztás, elnöki szerepfelfogás, politikai közbeszéd

A rendszerkonszolidáció periódusában három elnökválasztást rendeztek Portugáliában. Az első két választást António Ramalho Eanes tábornok nyerte. 1976 júniusában az MFA és három parlamenti párt – a Szocialista Párt, a Szociáldemokrata Párt és a Demokratikus Szociális Centrum – jelöltjeként az alkotmányos berendezkedés megszilárdításában érdekelt jobbközép többséget képviselte a mérsékelt konzervatív João Pinheiro de Azevedo tengernaggyal, a szélsőbaloldali Otelio Saraiva de Carvalho tábornokkal, valamint a Kommunista Párt jelöltjével, Octavio Patóval szemben. 1980 decemberében a portugál politikai életben végbement hangsúlyeltolódás és ingamozgás következtében az újjáválasztott tábornokelnök már a balközép többséget reprezentálta választási riválisa António Soares Carneiro tábornokkal, a vezérkari főnökkkel szemben. A sajátos „jobbira tolódási” folyamat, a sajátos konzervatív fordulat a végrehajtó hatalom szempontjából a szocialista párti

Mário Soares 1986. február 16-i első elnökválasztási győzelmével, a demokratikus rendszer konszolidációjával zárult. Paradoxonnak tűnik, de tény, hogy a politikai helyi értékek látszólagos balra tolódása ellenére Portugáliában a mérsékelték győztek a radikálisokkal szemben, a girondisták arattak diadalt a hegypártiakkal szemben, a mensevikek győztek a bolsevikokkal szemben. Kenneth Maxwell lényegre törő és szellemes összegzése szerint Portugália megtörte a történelemben a forradalmak esetében oly sokszor és sokhelyütt érvényesülő mintát. „Itt nem a hegypártiak győztek a girondisták felett, mint a francia forradalomban, avagy tovább pontosítva: Portugália esetében 1975-ben a mensevikek győzték le a bolsevikokat... a portugál forradalom kontextusában Kerenszkij túlélte Lenint. A mérsékelt szocialista Mário Soares lett az elnök a radikális populista katona Otelo Saraiva de Carvalhóval szemben... Ezért tehát Portugália tekinthető a késő nyolcvanas évek latin-amerikai és kelet-európai tekintélyuralmi rendszerei demokráciához vezető békés átmenetei tökéletes előfutárának” (Maxwell, 1995: 182–183).

Az 1976. június 27-i elnökválasztás tétje a portugál forradalom további sorsa, intézményesítése, a rendszerkonszolidáció beindítása, a politikai berendezkedés jellegének meghatározása volt. Mivel az 1976. áprilisi 2-án elfogadott alkotmány félprezidenciális rendszert, ugyanakkor a végrehajtó hatalom duális struktúráját alakította ki, és jelentős mozgásteret biztosított az államfő számára, a megoldandó feladatok szempontjából kulcsfontosságúvá vált a köztársaság első tisztségviselőjének személye. A három politikai párt és az MFA már említett 1976. márciusi megállapodása António Ramalho Eanes tábornok, vezérkari főnök elnökjelöltségét támogatta. A 41 éves generális mellett azonban a hadsereg másik két tagja is aspirált a köztársasági elnöki tisztségre. A mérsékeltnek tekinthető 58 esztendőes João Pinheiro de Azevedo tengernagy, a Nemzet Megmentése Tanácsának volt tagja, a VI. ideiglenes kormány (1975. IX. 19.–1976. VIII. 23.) miniszterelnöke és Otelo Saraiva de Carvalho tábornok, az 1974. április 25-i szegfűk forradalmának operatív irányítója, az 1975. novemberi ultrabalos, António Ramalho Eanes tábornok által leverett államcsínykísérlet kirobbantója. Az események radikális, szocialista irányú fordulata mellett elkötelezett, az eurokommunizmus mozgalmától elhatárolódó Portugál Kommunista Párt az 1976. márciusi paktumot nem írta alá, és Octavio Pato személyében saját jelöltet állított. A kampány során az elnök aspiránsok mindegyike az alkotmány és az alkotmányos rend tiszteletben tartását ígerte. Másként értelmezték azonban az alaptörvény tartalmát. Octavio Pato annak szocialista célkitűzéseit hangsúlyozta, Otelo Saraiva de Carvalho a néphatalom megteremtésének eszközét látta benne, João Pinheiro de Azevedo a nyugati típusú demokrácia modell-

jének bevezetését értette alatta. Eanes tábornok később részletezendő értelmezése a Szocialista Párt felfogásához állt közel. A jelöltek politikai programját és személyiségét jól jellemzik választási jelszavaik. Carvalho tábornok a néphatalom, a népi egység és az egyedüli forradalmi jelölt pózában tetszelgett. Pinheiro de Azevedo a „félelem nélküli” egyben a „szeretetre méltó tengernagy”, a „félíg szervezett és kedves kampány” jelszavaival operált. Octavio Pato a „hasznos szavazat” emberének nevezte magát. Eanes jelszavai a „Portugália jelöltje”, valamint a „biztonságban és szabadságban élni” voltak. A kampány során a legnagyobb, kívülről is jól látható változáson António Ramalho Eanes tábornok ment át. A kevés mosolyú, katonás pontossággal, tömören fogalmazó, sötét szemüveget és uniformisra emlékeztető ruházatot viselő generális jól szabott, elegáns öltönybe öltözött. Egyre többet mosolygott, és új szemüvegben jelent meg a nyilvánosság előtt. Sokkal inkább egy precízen fogalmazó, jól öltözött, kellemesen társalgó, szívélyes egyetemi tanárra, üzletemberre és családfőre, mintsem katonatisztre emlékeztetett (Coutinho, 1990: 71–77). Eanes kampányának középpontjában az alkotmány állt. Megfogalmazása szerint a köztársasági elnök feladata az alaptörvény tántoríthatatlan védelme, betartása és betartatása; és abból kiindulva egy ortegai értelemben vett nemzeti projekt kidolgozása és képvisellete. Eanes elnökjelölti nyilatkozatában a demokrácia intézményesítéséről, a megbomlott tekintély helyreállításáról beszélt. Legfőbb parancsnak a népakarat érvényre juttatását és tiszteletben tartását tartja. Hangsúlyozza hogy az új demokrácia és a nemzeti identitás a dolgozó osztályok hatalmának, az osztály nélküli társadalomnak, a gazdasági, politikai, kulturális és szociális demokráciának a megteremtése nélkül nem erősödhet. Felfogása szerint a Portugáliában létrehozni kívánt szocializmus különbözik annak kelet-európai változatától. „A szocializmus – olvashatjuk Eanes nyilatkozatát – a politikai demokráciában gyökerezik, a szocializmus a gazdasági, társadalmi és kulturális demokrácia gyors megvalósításának eszköze. A demokratikus szocializmus, a szocializmus a portugál nép támogatásával érhető el” (Gomes, 1976: 82). Nyilatkozatának további részében, a konkrét kérdésekkel kapcsolatos esetekben (államosítások, agrárreform, tulajdoni formák stb.) már jóval visszafogottabban fogalmaz. A köztársasági elnöki intézményről mint a hatalmi szervek egységes tevékenységét előmozdító és kiegyensúlyozó tényezőről beszél. A hadsereget az alkotmány védelmezőjének, nem pedig a politikai folyamat motorjának tartja. Hangsúlyozza ugyanakkor, hogy az ideiglenes intézményesség megszűntetése hosszú távú feladat, amelyben a Forradalmi Tanácsnak komoly szerepe van.

Az 1976. június 27-i elnökválasztás már az első fordulóban eldőlt. Eanes tábornok a szavazatok 61,46%-át megszerezve győ-

zött. Őt követte Otelo Saraiva de Carvalho tábornok 16,6%-kal, Pinheiro de Azevedo tengernagy 14,33%-kal és Octavio Pato 7,62%-kal. „A nemzet választott... Őt választotta. Én szintén – kommentálta az eredményt a leköszönő köztársasági elnök, Portugália utolsó marsallja, Francisco da Costa Gomes tábornok. – A nemzet valódi felhatalmazást, mondhatjuk olyan rendkívüli felhatalmazást adott neki, amelyhez hasonlót külföldi országokban ritkán ér el elnök” (Gomes, 1976: 130). Választási győzelmét követően *egy rendkívül nehéz periódusban, a kor és a portugál forradalom szellemének megfelelően baloldali és szocialista frazeológiát, közbeszédet alkalmazó és használó Eanes elnökre* várt az államfői szerepkör és mozgástér pontos, világos kijelölése és meghatározása. Erre már 1976. július 14-én a nemzetgyűlés székhelyén, a São Bento-palotában elmondott beiktatási beszédében kísérletet tett. Az elnök az eseményt a demokratikus intézményesítés döntő lépésének tekinti. „Jelentem a portugáloknak ünnepélyes fogadalomtétel formájában az alkotmány előírásainak teljesítését – olvashatjuk – nem csupán úgy, mint egy vonatkoztatási pontot, keretet, hanem mint a kollektív élet programját” (Na Investidura do Presidente da Republica, 1976: 5). E projekt legfontosabb elemének a népakarat tiszteletben tartását, a demokratikus jogállamiság garantálását, a szocialista társadalom alapjainak megteremtését és az állami szervek jogszerű működésének köztársasági elnök által történő előmozdítását tartja. A hadsereg felelőssége április 25. szellemének biztosításában és az MFA programjának teljesítésében a Forradalmi Tanács révén továbbra is meghatározó. A fegyveres erők legfőbb küldetése azonban a demokrácia és a nemzeti függetlenség védelmében áll, hangsúlyozza az elnök. Eanes beszédében nagy súlyt helyez a gazdaság helyreállítása, a kizsákmányolás megszüntetése, az államosított szektor rentábilissá tétele kérdéseinek. „Ez az óra az optimizmus és a remény órája” (Na Investidura do Presidente da Republica, 1976: 16) – érvel az elnök. Ez azzal a következménnyel is jár, hogy a békeszerető portugál népnek aktivizálnia kell részvételét Európában, tudomásul véve, hogy „véget ért a »birodalmi ciklus« és a mi állandó feladatunk a haza azon területi dimenziójának erősítése, ahol a portugál nép megszületett” (Na Investidura do Presidente da Republica, 1976: 19).

Eanes beszéde aktív, eltökélt, pártsemleges, kooperatív, azonban az intézményi konszolidáció kialakításában és az alkotmányos rend működtetésében határozott elképzelésekkel rendelkező államfő képét vetíti elének. A tanulmány előző részében az elnök rendszerkonszolidációban játszott szerepének bemutatása során ennek konkrét, gyakorlati megnyilvánulásait és lépéseit már vázoltuk. Az államfő koncepciója, elnöki aktívizmussal kapcsolatos felfogása azonban fokozatos átalakuláson ment keresztül. Az alkotmányosság védelmének, az intézményrendszer de-

mokratikus működtetésének, a népakarat tiszteletben tartásának alapértékei, a nemzeti egységet megjelenítő szimbolikus funkció válsághelyzetekben kiegészült a programadás, a programalkotás jogával, igényével és kötelezettségével. Ezt tapasztaljuk a portugál nemzetgyűlés második ülészakájának megnyitása alkalmából 1977. október 15-én „A demokrácia és a nemzeti válság” címmel elmondott beszédének tanulmányozása során. Az általános – gazdasági, társadalmi, politikai, nemzeti identitással kapcsolatban megnyilvánuló – válság a portugál demokráciát fenyegető legnagyobb veszély, kezdte beszédét az elnök.” E válság körülményei között a köztársaság elnöke tisztségénél fogva magára vállalja a hármas kompromisszum felelősségét: megegyezést a néppel, megegyezést a fegyveres erőkkal és megegyezést a politikai pártokkal, amennyiben azok a szervezett népakarat kifejezői” (A democracia e a crise nacional, 1977: 9). A néppel való kompromisszum a portugál demokrácia és az alkotmány védelmét jelenti, erre mint államfő felesküdt. A hadsereg esetében az elnök együttműködési ajánlata az intézményi hagyományokhoz és a történelmi funkció betöltéséhez való viszsztatérésben, azaz a fegyelmezett, egységes és pártmanipulációktól mentes hadsereg megteremtésében áll. Eanes maximálisan kész a pártokkal való állandó együttműködésre, kész előmozdítani mindenféle megoldást abból a célból, hogy azok a demokratikus rendszer működtetése céljából gyorsan megegyezésre juszanak a hatékony kormányzás és az eredményes parlamenti munka érdekében. Eanes értelmezése szerint az elnök e hármas kompromisszum megteremtéséhez hármas felhatalmazást kapott. A portugál néptől megválasztása révén a nemzet egészének szolgálata céljából *politikai és jogi legitimitást*. A fegyveres erőktől az áprilisi forradalom vívmányainak *fegyelmezett és intézményi hierarchiának* megfelelő feltétlen *biztosítását*. A pártok részéről a *demokratikus játékszabályok maradéktalan betartásának* ígéretét. „Ezen tények alapján – hangsúlyozza az államfő – a köztársaság elnökének kifejezetten a nemzet egységét, a demokratikus intézmények integrált és hatékony működését és ezzel együtt április 25. szelleméhez való hűséget... kell garantálnia. Nem törekedhet sem a kormány, sem a nemzetgyűlés helyettesítésre” (A democracia e a crise nacional, 1977: 10). Az alkotmányos hatalommegosztás szabályai szerint az államfőnek mindenekelőtt két nagy cél érdekében kell tevékenykednie. Biztosítania kell egyrészt az intézmények hatékony működésének feltételeit, másrészt erősítenie kell a nemzet egységét és függetlenségét. Ennek érdekében az adott törvényhozási ciklusban az elnök részletesen felsorolja a megoldandó feladatokat, és a későbbi alkotmányreform elveinek megfelelően sürgeti a hadsereg alkotmányos és törvényhozó szervek ellenőrzése alá helyezését. Végezetül *politikai egyetértésre, társadalmi megegyezésre és kollektív mozgósításra* hív fel.

Tanulmányunkban utolsó előtti dokumentumként Eanes tábornok 1979 szeptemberében elhangzott beszédére térnénk ki. Az államfő Marília Lourdes Pintasilgo elnöki ügyvezető kormányának kinevezését követően jelentette be az 1979. decemberi időközi választások kiírását. „A köztársaság nemzetgyűlésének feloszlásával új szakasz nyílt politikai életünkben – hangsúlyozza az államfő. – Fontos szakasz, amennyiben megkezdődött a stabil és konszolidált demokratikus megoldások általunk garantálni kényszerült folyamata” (Servir a vontade política expressa pelo povo, 1979: 3). Az elnök „a nép kifejezett politikai akaratának szolgálatára” hivatkozva a tartós kormányzásoképtelenség leküzdése, a demokratikus berendezkedés stabilizálása, működőképességének megőrzése céljából írta ki az időközi választásokat. A pártok felett álló, pártsemleges államfő a politikai szervezetek közötti együttműködés előmozdítása, a kompromisszumos megoldások elősegítése miatt pártoktól független elnöki kormányok kinevezésével próbálta leküzdeni a válságot. Ennek eredménytelensége miatt volt kénytelen az időközi választások kiírásához folyamodni, amelytől a demokratikus intézményrendszer működésének stabilizálódását várta. Az elnök a december 2-i választások előtt egy nappal újra a portugálokhoz fordult, és az államfői pártatlanság hangoztatása mellett leszögezte: „Bármilyen legyen is a másnapi választások eredménye, mint a portugálok által felhatalmazott köztársasági elnök folytatni kívánom a demokratikus rendszer védelmét, védelmezem a köztársaság alkotmányát, megvédem jelenlegi intézményeinket... Mint a köztársaság elnöke és a fegyveres erők főparancsnoka garantálom a demokratikus rendszer irreverzibilis jellegét, s biztosítom a holnapi választások eredményeinek legteljesebb mértékű tiszteletben tartását” (Respeito pela vontade democrática do povo português, 1979: 4-6).

Eanes tábornok demokratikus elkötelezettsége, vitathatatlan tekintélye, személyi kvalitásai hozzájárultak ahhoz, hogy 1980 decemberében ismét jelöltesse magát az államfői tisztségre. Az 1980. december 7-i választáson hat hivatásos tiszt indult, közülük csupán kettőnek volt komoly esélye a győzelemre. A hadsereg vezérkari főnökének, a jobboldal jelöltjének, Antónia Soares Carneiro tábornoknak és Antónia Ramalho Eanesnek, akit az alkotmánymódosítás és a demokratikus rendszer konszolidációja kérdésében elfoglalt álláspontja miatt a Szocialista Párt 1976-hoz hasonlóan ismét támogatott. A választást akár csak négy és fél évvel korábban már az első fordulóban eldől. Antónia Ramalho Eanes a szavazatok 56,56%-át megszerezve győzött. A második helyen Antónia Soares Carneiro tábornok végzett 40,10%-os eredménnyel. A harmadik helyen befutó Otelio Saraiva de Carvalho tábornok mindössze a voksok 1,47%-ot kapott. Antónia Pires Veloso 0,80%-ot, Carlos Galvão de Melo 0,84%-ot, Antónia Aires Rodrigues pedig 0,23%-ot szerzett .

A portugál demokratikus rendszer konszolidációja az 1982-es első alkotmányreformmal, illetve az 1986. január-februári elnökválasztás második fordulójával zárult. A győzelmet Mário Soares szerezte meg, az első fordulóban vezető helyen végzett Freitas do Amaral, a CDS vezetője előtt. A Szocialista Párt főtítkára a szavazatok 51,28%-át, ellenfele 48,72%-át kapta. Mário Soares személyében az európai koncert hatvan év után Portugália első civil köztársasági elnökét köszönthette.

Az 1982-es alkotmányreform és a rendszerkonszolidáció

Az 1976. április 2-án elfogadott, szocialista célokat kitzúzó alkotmány kezdettől a különböző politikai felfogást képviselő erők támadásának kereszttüzébe került. A megváltoztatására irányuló erőfeszítések 1979-től, a Demokratikus Szövetség választási győzelmétől különösen felerősödtek. A PDS/PPD és a CDS véleménye szerint – írja António Vitorio – az alaptörvény nem demokratikus körülmények között született, elfogadása idején megnőtt az MFA Forradalmi Tanácsához hasonló átmeneti intézmények szerepe. A fegyveres erők gyámkodása és a köztársasági elnök aktivitása korlátozta a nép által választott kormányokat a szabad politikai döntések meghozatalában. A gazdaságban a magántulajdont hátrányosan érintő intézkedések következtében túlsúlyba kerültek az államorientált gazdálkodási egységek (Portugal: the Constitution and the Consolidation of Democracy, 1991: 17–22). A probléma gyors megoldását ezért egy referendum kiírásában és az államfői jogkör korlátozásában látták. A Szocialista Párt és Ramalho Eanes köztársasági elnök elismerték az alkotmánymódosítás szükségességét, azt azonban parlamenti kompromisszum révén kívánták véghezvinni. Az alapvető probléma Francico Pinto Balsemão szerint az volt, „hogy az alkotmány nem felelt meg az 1980-as évek portugál realitásainak” (Portugal in the 1980’s, 1986: 202). A kérdés az 1980-as elnökválasztás után megoldódott. 1982 augusztusában sor került a portugál alkotmány első, az intézményrendszer alapvetően átalakító reformjára. A törvényalkotók újrakeresztették az alapvető elvekről szóló rész 1. §-tól 41. §-ig terjedő szakaszait. Törölték a szocializmus közvetlen építésére, a fegyveres erők ellenőrző, gyámkodó szerepére vonatkozó előírásokat. Privilégiумok emlegetése nélkül a 89. § a már említett három tulajdoni formát intézményesíti. Az alkotmánymódosítás kizárta a kárpótlás nélküli kisajátítások lehetőségét, lényegesen azonban nem változtatta meg a gazdaság működésének modelljét. Az alkotmánymódosítás megszüntette a Forradalmi Tanácsot és a fegyveres erők politikai életbe történő beavatkozásának jogi alapját. A Forradalmi Tanács jogosítványait szétszortolták az elnök, a kormány és az újonnan létrehozott *alkotmánybí-*

róság között. A fegyveres erők szervezete, működése és fegyelmi ügyeiben történő megalapozott döntéshozatal érdekében felállították a Legfelső Nemzetvédelmi Tanácsot (*Conselho Superior de Defesa Nacional*). Az elnök politikai tanácsadó testületként létrehozták az államtanácsot (*Conselho de Estado*), amelynek tagjai a miniszterelnök, az alkotmánybíróság elnöke, a legfelsőbb bíróság elnöke, a regionális kormányok elnökei, a korábbi tisztségükből el nem mozdított köztársasági elnökök és az államfő által megbízatásának időtartamára kinevezett, valamint a köztársasági gyűlés által választott öt-öt személy. S mint említettük, Európában elterjedt jogállami gyakorlat szerint létrehozták az államrend alkotmányos és törvényes működése fölött örökös alkotmánybíróságot. Elismerték az autonóm régiók adókivetési jogát és a helyi népszavazás intézményét. A köztársasági gyűlés képviselői jogot szereztek alkotmánymódosítási javaslat előterjesztésére. Az *alkotmányreform csökkentette a köztársasági elnök mozgásterét és a hadsereget civil kontroll alá helyezte*. Ez utóbbival kapcsolatban részletes szabályozást az 1982. decemberi 29/1982. számú nemzetvédelmi törvény tartalmazta. A jogszabály újra definiálta a nemzetbiztonság fogalmi tartományát és hatályon kívül helyezte a „belső ellenség” doktrínáját. Az ország védelméért politikai értelemben az állam szervei (a köztársasági elnök, a nemzetgyűlés, a kormány, a Legfelső Nemzetvédelmi Tanács, a Legfelső Katonai Tanács) lettek a felelősek. A hadsereget civil ellenőrzés alá helyezték. A fegyveres erők tényleges vezetője a köztársasági elnök mint szimbolikus főparancsnok helyett a nemzetvédelmi miniszter lett. A szakmai irányítás a hadsereg, illetve a fegyvernemi vezérkari főnökök hatáskörébe került (Portugal 20 anos de democracia, 1996: 156–159). Eanes tábornok elnök nem értett egyet a törvénnyel és megvétózta annak hatályba lépését. A portugál parlament azonban kétharmados többséggel megszavazta a jogszabályt. Az *1982-es első alkotmánymódosítással lezárult Portugáliában a nagy politikai ingamozgások és a látványos elnöki aktivizmus korszaka. Az ország a működőképes és konszolidált demokratikus politikai rendszerek sorába lépett*.

JEGYZETEK

¹ Az események összefoglalását lásd: Otelor Saraiva de Carvalho: *Alvorada em Abril*. Lisboa, 1977, Livraria Bertrand.

² A Nemzet Megmentésének Tanácsa tagjai: *António de Spínola* tábornok, *Francisco da Costa Gomes*, a hadsereg vezérkari főnöke, *Jaime Silveiro Marques* tábornok, a szárazföldi erők vezérkari főnöke, *Carlos Galvão de Melo* repülőezredes, *João Batista Pinheiro de Azevedo* tengernagy, *António Alva-Rosa Coutinho* altengernagy, *Manuel Diogo Neto* tábornok, a légierő ve-

- zérkari főnöke. Az 1974. szeptember 28-i António de Spínola tábornok által irányított puccskísérlet vereségét követően távoznia kellett a Juntából Spínola, Silveiro Marques, Diogo Neto tábornokoknak és Galvão de Melo ezredesnek.
- ³ Anexo XXXI. Programa do Movimento das Forças Armadas Portuguesas. In Otelo Saraiva de Carvalho: *Alvorada em Abril*. Lisboa, 1977, Livraria Bertrand, 630. o.
- ⁴ I. m. 630–631. o.
- ⁵ I. m. 632. o.
- ⁶ Lásd: Costa Gomes. *O ultimo marechal*. Entrevista de Maria Manuela Cruzeiro. Editorial Notícias, Lisboa, 1998.
- ⁷ Lásd Dinis de Almeida: *Origens e Evolução do Movimento de Capitães*. Lisboa, 1975, Edições Sociais.
- ⁸ A dokumentumot közlik: Hipólito de la Torre és Josep Sánchez Cervelló: *Portugal en el siglo XX*. Madrid, 1992, Ediciones Istmo, 318–320. o.
- ⁹ Kibővített változatban „*Análise da situação política actual*” címmel megjelent a *Diário Popular* 1975. július 21-i számában.
- ¹⁰ Az államtanács a Nemzet Megmentésének Tanácsát alkotó hét tábornokból, a Fegyveres Erők Mozgalmának kilenc képviselőjéből és öt polgári személyből állt.
- ¹¹ Részletesen lásd: Szilágyi István: *Egy világ vagyunk (A demokratikus Portugália és Spanyolország „birodalmi” politikája)*. [Http://www.zanex.hu/publikaciok.html](http://www.zanex.hu/publikaciok.html)
- ¹² Lisszabon Belém negyedében lévő köztársasági elnöki rezidencia.
- ¹³ Ezzel kapcsolatban lásd a 2. jegyzetet.
- ¹⁴ Részletesen lásd *Portugal: 20 anos de democracia* (Coord. António Reis). Lisboa, 1996, Temas e Debates, 12–40. o.
- ¹⁵ A hat aláíró párt: a Kommunista Párt, a Szocialista Párt, a Demokratikus Néppárt, a Demokratikus Szociális Centrum, a Portugál Szocialista Front és a Portugál Demokratikus Mozgalom/Demokratikus Választási Bizottság.
- ¹⁶ *Historia de Portugal* (Direcção de José Mattoso) Ottavo Volume. *Portugal em transe (1974–1985)*. Lisboa, 1994, Editorial Estampa, 140. o.
- ¹⁷ Lásd *Portugal 20 anos de democracia* (Coordenação: António Reis) Lisboa, 1996, Temas e Debates, 170–294. o.
- ¹⁸ Az államosításokkal kapcsolatban lásd még: Francisco Pinto Balsemão: *The Constitution and Politics: Options for the future*. In: *Portugal in the 80's. dilemas of Democratic Consolidation*. Edited by Kenneth Maxwell, Greenwood Press, London, 1986, 197–232. o.
- ¹⁹ Részletesen lásd: Szilágyi István: *A portugál modell*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000, 50–52. o.
- ²⁰ Lásd: José Magone: *European Portugal* London, 1997. Macmillan Press Ltd., 91. o.
- ²¹ Részletesen lásd: Szilágyi István: *A portugál modell*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000, 38–64. o.
- ²² Portugália nem ismerte el az indonéz annexiót. Kitartott Kelet-Timor szuverenitásának védelmezése mellett. Az ország 2002 májusában nyerte el függetlenségét.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Dokumentumok és jogszabálygyűjtemények

Constituição da República Portuguesa. Lisboa, 1999.

Constitucionalismo em Portugal. Lisboa, 1999, Assembleia da República.

Diário da República, 1976–1999.

Portugal (1.2.tomo) Constituição. Lei Eleitoral e Legislação Complementar. Lisboa, 1994, Edições 70.

Na Investidura do Presidente da Republica. Secretaria de Estado da Presidencia do Conselho para a Comunicação Social, 1976.

A Democracia e a Crise Nacional. Secretaria de Estado da Comunicação social, 1977.

Servir a vontade política expressa pelo voto. Ministerio da Comunicação Social, 1979.

Respeito pela vontade democrática do povo português. Secretaria de Estado da Comunicação Social, 1979.

Portugália. A Portugal Köztársaság alkotmánya. In: Nemzeti alkotmányok az Európai Unióban. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest, 2005, 813–917. o.

Monográfiák és egyéb feldolgozások

Almeida, Dinis de: *Origens e Evolução do Movimento de Capitães.* Lisboa, 1975, Edições Sociais.

Baptista Coelho, Mário: *Portugal O Sistema Político e Constitucional 1974–1987.* Universidade de Lisboa, 1988, Instituto de Ciencias Sociais.

Baracs Dénes–Schütz István: *Portugália szegfűvel.* Budapest, 1974, Kossuth Könyvkiadó.

Birmingham, David: *Portugália története.* Budapest, 1998, Pannonica Kiadó.

Carvalho, Otelo de Saraiva: *Alvorada em Abril.* Lisboa, 1977, Livraria Bertrand.

Costa Gomes: *O ultimo marechal.* Entrevista de Maria Manuela Cruzeiro. Lisboa, 1998, Editorial Notícias,

Coutinho, Alexandre: *Como se faz um Presidente.* Lisboa, 1990, Cadernos O Jornal.

Frain, Maritheresa: *PPD/PSD e a consolidação do regime democrático.* Lisboa, 1998, Editorial Notícias.

Gomes, Paulino–Tomás C. Bruneu: *Eanes porque o poder?* Lisboa, 1976, Intervoz, Publicidade Lda.

González Hernández, Juan Carlos: *Desarrollo político y consolidación democrática en Portugal (1974–1998).* Madrid, 1999, Centro de Investigaciones Sociológicas.

Harsányi Iván: *Portugália.* In: *20. századi egyetemes történet.* II. kötet. 1945–1995. Budapest, 1997, Korona Kiadó, 455–472. o.

História de Portugal (Direcção de José Mattoso). Ottavo Volume. *Portugal em transe (1974–1985).* Lisboa, 1994, Editorial Estampa.

Magone, José: *European Portugal,* London, 1997, Macmillan Press Ltd.

Maxwell, Kenneth: *The making of Portuguese Democracy.* Cambridge, 1995, Cambridge University Press.

Os Presidentes e os Governos da República no Século XX. Lisboa, 2000, Caixa Geral de Depósitos Imprensa Nacional-Casa da Moeda.

Portugal in the 80's. Dilemas of Democratic Consolidation. London, 1986, Edited by Kenneth Maxwell, Greenwood Press.

Portugal: the Constitution and the Consolidation of Democracy, 1976–1989. New York, 1991, Edited by Kenneth Maxwell and Scott C. Monje, Camões Center.

Portugal. 20 anos de democracia (Coordinação: António Reis). Lisboa, 1996, Temas e Debates.

Rodrigues Avelin, Borga Cesário, Cardoso Mário: *O Movimento dos capitães e o 25 de abril.* Lisboa, 1974, Editores Mora.

- Santana Lopes, Pedro-Durão Barroso, José: *Sistema de Governo e Sistema Partidário*. Lisboa, 1980, Livraria Bertrand.
- Sánchez Cervelló, Josep: *La revolución de los cláveles en Portugal*. Madrid, 1997, Arco Libros S. L.
- Saraiva, José Hermano: *Historia de Portugal*. Madrid, 1989, Alianza Editorial.
- Szilágyi István: *Európa és a hispán világ*. Veszprém, 1998, Veszprémi Egyetem Kiadó.
- Szilágyi István: *A portugál modell*, Budapest, 2000, Osiris Kiadó.
- Szilágyi István: *Egy világ vagyunk (A demokratikus Portugália és Spanyolország „birodalmi” politikája)*. [Http://www.zanex.hu/publikaciok.html](http://www.zanex.hu/publikaciok.html).
- Torre Gómez, Hipólito de la: *El Portugal de Salazar*. Madrid, 1997, Arco Libros S. L.
- Torre Gómez, Hipólito de la-Sánchez Cervelló, Josep: *Portugal en el siglo XX*. Madrid, 1992, Ediciones Istmo.